

»Jednakost duša«

O kršćanskoj revoluciji i europskoj povijesti

IVICA RAGUŽ

Nedavno je Larry Siedentop, engleski profesor političke filozofije na oxfordskom sveučilištu, objavio knjigu pod naslovom »Inventing the Individual«.¹ Siedentopova je teza da je kršćanstvo stvorilo, izmislilo individuuum, individualnost, jednakost i dostojanstvo svih ljudi. To je poznata teza mnogih mislilaca, posebice nas, teologa, jer tko iole poznaje teologiju, uočit će golemu revoluciju koju je kršćanska vjera donijela s obzirom na dostojanstvo čovjeka kao takvoga. No, Siedentop me je s takvom jednostavnošću i lucidnošću proveo tijekom europske povijesti, s obzirom na navedenu temu, te se čini da će njegova knjiga ostati temeljno djelo za razumijevanje europske povijesti, napose uloge kršćanstva u toj istoj povijesti. Siedentop polazi od analize antičke kulture. Ona ne poznaje individuuum, naglasak je na obitelji, klanu, polisu i državi. To je kultura nejednakosti koja se temelji na nejednakom rođenju i drukčijem društvenom statusu. Posebice je zanimljivo kako naš pisac tumači ulogu racionalnosti u toj antičkoj kulturi. Racionalnost, koja je od velike važnosti u grčkom polisu, dodatno izriče nejednakost. Racionalnost, koja dakako nije dostupna svima, kao ni obrazovanje, utemeljuje dostojanstvo čovjeka, a time stvara nejednakost među ljudima. K tomu, ta kultura nema ničega profanog, ona je u cijelosti sakralna.

Revoluciju u takvo antičko poimanje čovjeka donosi ponajprije povijest židovskoga naroda. Radi se o Starom zavjetu, gdje mjerilo ljudskoga nije više racionalnost, nego nešto što je više od racionalnosti i što je dostupno svima (sic!), a to je Božji zakon. Tako već u Starom zavjetu dolazi do prvih začetaka jednakosti svih ljudi, jednakosti pred istim Zakonom, koji svi mogu vršiti ili ne vršiti. To također objašnjava, primjećuje naš pisac, činjenicu da je židovstvo bilo posebice popularno u Rimskom Carstvu. U židovstvu su »pogani«,

¹ L. SIEDENTOP, *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*, Harvard Belknap Press, Cambridge, 2015.

napose oni obespravljani, mogli imati osjećaj jednakoga dostojanstva. Ipak, revoluciju ne donosi židovstvo, koje ostaje previše plemensko i gdje je Bog distanciran, nego kršćanstvo, konkretno sv. Pavao. S kršćanstvom nastaje nešto sasvim novo. Bog postaje čovjekom u Isusu Kristu, preuzima ljudsku narav (dostojanstvo svakoga čovjeka) i omogućuje da svatko po vjeri, a ne po racionalnosti (sic!) dobiva udjela u Kristu, odnosno da bude povrh svega jedno s Kristom, a time sa samim Bogom. U Isusu Kristu svi imaju »slobodan pristup« Bogu. Za to nije potrebna komplicirana racionalnost, nego jednostavna vjera, odnosno volja osnažena milošću. U tom se sastoji bit revolucije kršćanstva koje je potom stoljećima malo pomalo oblikovalo i preobražavalo rimsko, a kasnije barbarsko (germansko) društvo.

Tako je kršćanstvo doprinijelo ukidanju ropstva, dakako ne izravno, kako naglašava Siedentop, ali je stvorilo takve pretpostavke koje su uzrokovale to ukinuće: svatko je posvećen Bogom u Isusu Kristu, svi su jednaki pred Bogom. Napose je zanimljivo kako Siedentop uviđa važnost mučeništva. Dok su heroji u antičkom svijetu bili svi odreda aristokrati, u kršćanstvu heroji, mučenici postaju jednostavni ljudi, muškarci, žene i djeca. To je i jedan od razloga neuspjeha progona kršćanstva, jer su Rimljani doslovno ostajali šokirani pred činjenicom da obični ljudi imaju tako žilavu volju, odnosno da su svjesni golemoga dostojanstva koje im nitko ne može oduzeti.

Počinje se time mijenjati i uloga žene u kršćanstvu. I žena, kao dijete Božje, postaje jednakoga dostojanstva kao i muškarac. Ne postoji više načelna, prirodna nejednakost (»pater familias«) između muža i žene. Naš autor pokazuje na mnogobrojnim tekstovima kako je takva kršćanska revolucija počela polako mijenjati brak (nerazrješivost ženidbe: počiva na slobodnoj volji; žena je zaštićena), vlasnički status žene (ona sada može postati i nasljednica, i vlasnica imanja) već u rimskim, a onda kasnije i u germanskim zakonima. Također i biranje biskupa postaje demokratsko (cijeli narod bira biskupa, što je nezamislivo u antičkom svijetu), monaštvo kao zajednica slobodnih ljudi, gdje socijalni statusi ne igraju nikakvu ulogu, omogućuju posve drukčiji doživljaj stvarnosti i društva, a to je opet: jednakost duša.

No, glavna se revolucija počela događati u srednjovjekovlju. Europa nije stvorena ni u renesansi, ni u 17. ili 18. stoljeću, nego u razdoblju između 11. i 15. stoljeća. To je kolijevka europske kulture. U tom je razdoblju Crkva sebe tako jasno definirala da je sekularno društvo zapravo samo kopiralo Crkvu. Naime, u borbi za svoju slobodu (clunijevska, gregorijanska reforma), Crkva se, ponajprije zahvaljujući kano-nistima, crkvenim pravnicima, jasno razgraničila od tadašnjega feudalnog sustava i njegova utjecaja. Crkva se pojmila kao zajednica slobodnih vjernika, svih »jednakih duša«, na čijem je čelu suveren rimski biskup, papa. Time je Crkva postigla sljedeće: razdvojila se od političke vlasti (početak razdvajanja države i Crkve); distancirala se i zapravo u korijenu sasjekla feudalizam koji je počivao upravo na

nejednakosti; jasno je pokazala jednakost svih »duša« pred Crkvom i pred Bogom (važnost Posljednjega suda, ja bih dodao, umjetničkoga prikaza »plesa smrti«). Papinstvo je tako postalo simbol slobode i jednakosti.

Takvu reorganizaciju Crkve, koja vuče svoje nadahnuće od izvorne kršćanske revolucije s obzirom na zajedništvo svih ljudi s Kristom, počelo je kopirati sekularno društvo. To prvo čine carevi, a onda i kraljevi. Oni vide u reformi Crkve šansu za svoju vlastitu moć, odnosno da i oni sami organiziraju društvo koje ne će počivati više na partikularnim, često nejednakim zakonima feudalnoga sustava, nego na univerzalnim zakonima, na čijem je čelu sada sekularni suveren, kralj, car. Tako je, prema Siedentopu, Crkva omogućila ideju države kao takve, a time i nacionalne države. S toga gledišta europske monarhije, pa čak i one apsolutističke, ne treba promatrati negativno kao puke tiranije, piše naš autor. One su, na tragu Crkve, doduše dosta sporim koracima postavile u pitanje nejednakost feudalnoga sustava te time postavile temelj za dostojanstvo, jednakost svih »duša«, odnosno građana. Odatle postaje razumljivo zašto su pape, carevi i kraljevi velike mecene sveučilišta (mjesto univerzalnosti i jednakosti svih ljudi), posebice pravnih fakulteta (pravo kao univerzalno pravo). Također je razumljivo i uvođenje obveznoga celibata. Celibat je Crkvu definitivno oslobodio od sustava obiteljskih kasti, u kojima određene »svećeničke« obitelji vladaju društvom i postavljaju svoju rodbinu na crkvene pozicije. Siedentop to ne spominje, i o tom malo tko govori, ali nerijetko se dobiva dojam da se to događa u protestantskim Crkvama, koje su tobože krajnje slobodne i lišene svake hijerarhije, a u kojima zapravo vlada sistem kasti, obitelji pastora i drugih crkvenih djelatnika, čija rodbina nerijetko apsolutistički određuje život Crkve.

Taj kršćanski duh slobode, odnosno Crkve »prelijevao« se također i na gradski mentalitet. Gradovi, koji postaju sve više »slobodnima« zahvaljujući Crkvi i carevima, postaju i mjesta slobode, jednakosti, slobodnoga mišljenja i trgovina, »bratstva«. Ista ideja kršćanstva polako zahvaća i ruralno stanovništvo te smo od 11. stoljeća svjedoci raznoraznih ruralnih pokreta reforme Crkve (albigenzi, katari), seljačkih buna, kojima je svima zajednički nazivnik jednakost, isto dostojanstvo. Posebno važnu ulogu u tom imaju dominikanci i franjevci. Siedentop dobro uviđa kako se papa (to je već dobro ukazao davno prije Y. Congar) »poslužio« dominikancima i franjevcima kako bi izravno mogao utjecati na lokalnu, okoštalu strukturu biskupija, ali istodobno i na pravi način porazio različite heretičke pokrete reforme Crkve. Jako dobro primjećuje, s čim se slažem u cijelosti, da je dominikanska teologija u osobi Tome Akvinskoga ipak stavila prevelik naglasak na racionalnost vjere, čime se na neki način Crkva djelomice ponovno vratila u antiku: racionalnost kao elitizam; ne mogu svi dobro spoznavati, samo elita. Franjevci pak, napose u osobama Dunsu Škota i Vilima Ockhama, stavljaju naglasak na volju. Volja je egalitarna, dostupna svima, svi mogu vjerovati u Isusa Krista. Već je sv. Augustin, kojemu se

naš pisac također posvećuje u jednom poglavlju, bio protiv Pelagijeva moralizma i elitizma (samo su neki savršeni, jer samo neki savršeno koriste svoju slobodnu volju), ali i protiv antičke racionalnosti («oholost učenih»; jer tko je »racionalan«, tko je učen, on ima veće dostojanstvo). Augustin time, a njega slijede franjevci, ističe da put do Boga, do zajedništva nije »metaforika uspona«, nego »metaforika silaska«, poniznosti: priznanje nemogućnosti razuma da dođe do spoznaje Boga; važnost vlastite volje koja uvijek ostaje krhka u »svih« ljudi, a ne samo u pojedina; potrebitost »svih« ljudi za milošću. Zato je Augustin, a tako ga i ja tumačim, otac egalitarizma, njegova je misao osjetljiva za krhkost, slabost postojanja, protivnik je svakog moralizma i perfekcionizma (u svima nama je »kukolj«).

Franjevci, dakle, slijede Augustina i time produbljuju kršćansku ideju slobode svih ljudi. U središtu više nije jednom zadana racionalnost, kojoj podliježe i stvarnost, nego neizreciva Božja i čovjekova slobodna volja. Svijetu se više ne pristupa na temelju racionalnih recepata (Toma Akvinski još ostaje u tom svijetu), nego kakav on jest, neizreciv, drugotan. Tom se svijetu treba pristupiti iskustvom, »eksperimentalno«, ne treba otkrivati neku zadanu kauzalnost, nego treba samo promatrati eksperimentalno određenu redovitost zbivanja koja se uvijek iznova može revidirati (začetak Humeove kritike kauzalnosti). Tako je franjevački nominalizam omogućio razvoj prirodoslovnih znanosti te pokazao posebnu osjetljivost za individualnost i slobodu svake duše. Odatle postaje razumljivo, ako smijem dodati, zašto su franjevci »ujaci«, bliski običnom puku, dijele muku iste krhke i problematične volje, lišeni svakoga moralizma i perfekcionizma, bliski puku u njihovu jednostavnom načinu življenja.

No, kako pokazuju žestoki sukobi s franjevcima u 14. stoljeću oko pitanja posjedovanja (spiritualisti su za »slobodu« od posjedovanja, samo za »usus«, uporabu; opasnost franjevačko-spiritualističke instrumentalizacije i relativizacije svega postojećega²) i goleme kritike Crkve i papinstva, slobodarski naboj koji je Crkva u papinstvu donijela u svoje redove naposljetku se okrenuo protiv nje same. U 14. i 15. stoljeću svjedoci smo žestoke kritike papinstva koja je na kraju i dovela do reformacije. Siedentop primjećuje da će ista sudbina kasnije snaći i europske monarhije, jer je i tu bio prisutan slobodarski naboj kršćanstva, jednakost svih duša pred zakonom, što je omogućilo propitivanje legitimnosti kraljeva, pitanje predstavljanja političke vlasti itd. U tom su smislu kasnija zbivanja oko rušenja monarhija u europskoj povijesti omogućena kršćanskim duhom slobode, odnosno krajnjim napuštanjem društva nejednakosti, kasti, plemstva itd.

² Vidi o tomu J. MILLBANK, Franjevačka dvojba, u: *Communio* 1(2016.), str. 104.-126.

Stoga Siedentop zaključuje da je »sekularizam dijete kršćanstva, odnosno ono je dar kršćanstva ljudskomu rodu.« To se danas ne uviđa, jer je nažalost samo kršćanstvo (katolicizam i protestantizam) zaboravilo da je ono u sebi samom pokrenulo revolucije slobode i jednakosti te se slizalo s postojećim političkim vlastima (religijski ratovi u 17. stoljeću; prihvaćenje slobode vjerovanja tek na 2. vatikanskom saboru). Time je kršćanstvo stvorilo dojam da je ono protiv slobode i sekularnosti. S druge pak strane, od 18. stoljeća i sekularni mislioci u svojoj borbi protiv Crkve svu svoju legitimnost sekularnoga premještaju sa srednjovjekovlja na renesansu i na novovjekovlje, što je potpuno pogrešno za Siedentopa. Za engleskog je pak filozofa sekularizam nastao u krilu kršćanstva, napose u srednjovjekovnoj Crkvi, teologiji i posebice u crkvenom pravu! Svoje promišljanje oxfordski mislilac zaključuje činjenicom da smo zbog toga u Europi još uvijek svjedoci »građanskoga rata« između takvih suprotstavljenih strana. A rješenje je u tom da suprotstavljene strane shvate kao su braća iste misli, iste revolucije, a to je kršćanstvo. Kršćanstvo će time biti lišeno grča u svojoj borbi protiv sekularizma. U tom smislu iskreno ću reći da se i ja kao teolog često nalazim u situaciji da branim sekularizam, odnosno da se često bojim onoga društva u kojemu bi određeni crkveni dostojanstvenici zavladao cijelim društvom! Zato, dobro je da postoji sekularizam, to dijete kršćanstva! Pritom se uvijek sjetim Lessingove misli: »Strah me društva u kojem bi religija potpuno zavladao.« A s druge pak strane, sekularizam će u dijalogu s kršćanstvom biti oslobođen od svih svojih negativnih posljedica, kao što su individualizam, utilitarizam, jer kršćanstvo slobodu povezuje uvijek s ljubavlju prema Bogu i prema bližnjemu. Zato tu vrijedi drugi dio Lessingove misli: »...A bojim se i društva u kojemu bi religija u cijelosti nestala.«

Vjerujem da će ova knjiga Larryja Siedentopa postati nezaobilazno štivo u razumijevanju europske povijesti te da će uskoro ugledati i prijevod na hrvatski. Ova knjiga također pokazuje kako je danas još uvijek lijepo studirati teologiju i biti dobar teolog.